

MAGASINET

Grøn Omstilling

VINTER 2020

FOKUS

VEJEN TIL RENERE LUFT

Partikler og gasser i vores lunger gør os syge og koster liv. Alligevel fortsætter forureningen fra biler, brændeovne og skibe. Hvad skal der til for at sikre en renere luft til alle?

Side 4

KLØVER OG PLANTEFARS

Rundtom i landet er jagten gået ind på fremtidens grønne madproduktion

Side 16

RØDT KORT TIL MIKROPLAST

Kunstgræsbaner er fyldt med mikroplast, der skader miljø og sundhed

Side 20

TRANG TIL AT BYGGE NYT

Vores iver efter at rive gamle huse ned og bygge nye forværrer klimakrisen

Side 22

Et ekstremt år

AF CLAUS EKMAN

DIREKTØR, RÅDET FOR GRØN
OMSTILLING

ÅRET 2020 HAR på mange måder været ekstremt. Selv om det endnu ikke er afsluttet, står det klart, at 2020 vil få stor betydning for den grønne omstilling. Coronapandemien ser ud til at medføre en global reduktion i udledningen af drivhusgasser på ca. otte procent. Krisen har lært os meget om, hvordan vi kan leve mere lokalt og bæredygtigt, men den har også vist, at disse ændringer og faldet i udledninger slet ikke er tilstrækkeligt i forhold til at nå i mål med Parisaftalen.

Klimaforandringerne er begyndt at slå hårdere igennem, og 2020 har budt på både nye varmerekor-der, ekstreme skovbrande og rekordstor afsmeltning af isdækket på polerne. 2020 har også budt på et amerikansk præsidentvalg, der heldigvis faldt ud til klimaets fordel. Det kommer utvivlsomt til at betyde meget for den globale, grønne omstilling. Valget viste desværre også, at tæt på halvdelen af befolkningen i verdens næststørste CO₂-udleder vægter snæversynet protektionisme og hadefuld retorik højere end kampen mod klimaforandringer. Det er vanskeligt at forstå og dybt bekymrende.

På de hjemlige fronter er der desværre også grund til bekymring. Regeringens klimaprogram, der blev fremlagt i september, anviser en risikabel og uambitiøs vej mod 2030. Klimarådet har vurderet, at regeringen i 2020 har fået vedtaget politik, der kun dækker en femtedel af reduktionsbehovet frem mod 2030. Det er helt utilstrækkeligt og står i skærende kontrast til regeringens egen fortælling om Danmark som et grønt foregangsland.

Jo, 2020 har allerede budt på meget, og det er desværre tydeligt, at vi som samfund, både nationalt og globalt, ikke har forstået, hvor store problemer vi med den nuværende kurs skaber for os selv og vores efterkommere. Det er på høje tid, at vi tager ansvar og finder de løsninger, der skal bringe os på rette spor.

En yderligere vigtig hændelse i 2020, der dog ikke har fyldt så meget i den offentlige debat, er, at Danmark i juli modtog en åbningsskrivelse fra EU om vores mangelfulde indsats mod luftforurening. Vi risikerer en EU-retssag, fordi vi ikke lever op til EU-kravene om regulering af det ultimativt største sundhedsmæssige miljøproblem. Og det er voldsomt, for hver gang vi trækker vejret, fyldes vores lunger med sundhedsskadelige partikler og gasser, og det har store menneskelige og økonomiske konsekvenser. Det gør os syge, reducerer vores gennemsnitlige levealder og koster samfundet ca. 80 mia. kr. hvert år, hvilket svarer til 14.000 kr. per dansker. Heldigvis findes der løsninger på dette problem, og Rådet for Grøn Omstilling kører for tiden en kampagne, der skal få politikerne til at handle.

I dette nummer kan du læse mere om vores arbejde for ren luft, og hvad luftforurening betyder for vores sundhed og samfund. Du kan også blive klogere på problemet med mikroplastik på kunstgræsbaner og komme med på ekspedition for at høre om fremtidens bæredygtig produktion af vores fødevarer.

God jul – og god læselyst!

RÅDET FOR GRØN OMSTILLING

Vi er en uafhængig miljøorganisation, der arbejder for at fremme en grøn og bæredygtig omstilling af samfundet. Det gør vi ved at skabe og formidle viden om grønne løsninger og ved at påvirke politikere, virksomheder og borgere til at træffe bæredygtige valg.

Vi er en organisation, der har brug for vores medlemmer for at skubbe samfundet i en bæredygtig retning. Så tak for, at du støtter den grønne omstilling. **Det gør en verden til forskel.**

NYT PROJEKT

VI GRANSKER INDEKLIMAET

Hvordan står det til med indeklimaet i børneinstitutionerne? Det har vi sat os for at finde ud af. Vi skal bl.a. måle på niveauet af partikelforurening, skadelige kemikalier og støj i 30 institutioner. Formålet er at forbedre indeklimaet, der hvor børnene opholder sig mange timer hver dag. Projektet er finansieret af Realdania, og vi samarbejder med Teknologisk Institut, Det Nationale Forskningscenter for Arbejdsmiljø og KU.

Følg med på rgo.dk ■

UNDERVISNING

EU, BUSINESS OG MILJØ

Hvordan kan EU's regler for det indre marked bidrage til et større miljø- og klimahensyn? Hvad skubber virksomhederne i en grøn retning, og hvad er barriererne? Vi har udvidet vores undervisningsmateriale 'EU og Jagten på kemikalierne' med casen 'BUSINESS, EU-drevet forretning'. Sammen med tre andre cases får eleverne indblik i miljøsager i EU og ideer til, hvordan de kan undersøge politiske processer.

Se mere på forlagetcolombus.dk ■

KAMPAGNE

MISSION: MIKROPLASTIK

Mikroplastik er overalt, fra midt ude i verdenshavene til helt ind i din krop. Det er tid til, at vi handler nu. Sammen med Plastic Change inviterer vi dig med på vores mission mod mikroplastik. I denne kampagne får du viden om, hvordan vi sammen kan gøre noget ved mikroplastikproblemet og få politikerne til at handle.

Læs mere på rgo.dk/missionmikroplastik ■

ABONNEMENT

Bliv medlem, eller tegn et abonnement her: www.rgo.dk

Kontingent: 395 kroner eller 195 kr. per år for studerende, ledige og pensionister.

UDGIVER

Rådet for Grøn Omstilling – din miljøorganisation, der arbejder for at skabe et bæredygtigt samfund.

Kompagnistræde 22, 3. sal
1208 København K

Tlf: 3315 0977
Mail: info@rgo.dk
Web: www.rgo.dk

ANSVARSHAVENDE

Claus Ekman

REDAKTØR

Helene Chéret, redaktion@rgo.dk

GRUNDDISIGN OG LAYOUT

Birgitte Fjord / FJORD : Visuel kommunikation

KORREKTUR

Tone Grube Jørgensen/Læselampen

TRYKKERI

KLS PurePrint A/S er Cradle-to-Cradle-certificeret. Magasinet Grøn Omstilling er dermed bæredygtigt og indeholder ikke skadelige kemikalier eller tærer på jordens ressourcer. Når papiret bliver nedbrudt, indgår det i naturens eget kredsløb. Magasinet er trykt på 150/120g PurePrint® Uncoated.

DETTE NUMMER

Nr. 2, 2020. Årgang 27
Udgivet 26. november 2020.

ISSN 2597-0208 (trykt)
ISSN 2597-0216 (online)

ANNONCESALG

info@rgo.dk /
Tlf. 3315 0977

LÆS MERE OM MAGASINET GRØN OMSTILLING

www.rgo.dk

FORSIDEILLUSTRATION

Birgitte Fjord

Savner du flere nyheder om klima og miljø? Så følg os på Facebook og Twitter, og tilmeld dig vores nyhedsbrev på: www.rgo.dk

PurePrint® by KLS
Produced 100% Recycled Paper
at KLS PurePrint A/S

KLIMA-NEUTRAL
TRYKSAG

MIX
Papir fra
ansvarlige kilder
FSC® C022933

Indhold

vinter 2020

20

Fodboldbaner fyldt med mikroplastik

Underlaget på mange af landets kunstgræsbaner består af en masse små sorte gummikugler, der stammer fra gamle bildæk. Det løser et affaldsproblem, lyder det. Men reelt parkerer det problemet og lader børn, unge og voksne boltre sig på et underlag med mikroplastik, der indeholder skadelige kemikalier. Der er brug for et hurtigt forbud.

16

På udkig efter fremtidens mad

Vores måde at producere mad på belaster klimaet og miljøet massivt. Men engagerede folk ude i landet er ved at finde ud af, hvordan vi skaber mere bæredygtige fødevarer. Vi har været ude i felten.

8

Retssager er vejen frem

Mange politikere virker ikke bekymrede over, hvad luftforureningen gør ved vores sundhed. Men at risikere en retssag og dårlig omtale kan få dem til at handle. Kåre Press-Kristensen reflekterer over sine mange års arbejde mod luftforurening.

19

I fælles kamp for klimaet

For at beskytte deres eget liv, fremtid og rettigheder valgte en gruppe mennesker for snart tre år siden at lægge sag an mod EU. De håber, at de ad den vej kan presse EU til mere ambitiøse klimamål. Undervejs fandt de hinanden på tværs af landegrænser, sprog og kultur i en fælles kamp i fronten af klimakrisen.

Luftforurening koster liv, sygedage og mange kroner på samfunds-kontoen. Og det ser ud til, at vi endnu ikke kender det fulde omfang af, hvad uren luft betyder for vores sundhed. Imens fortsætter vi med at indånde skadelige partikler og gasser fra biler, brændeovne, krydstogtskibe og mange andre kilder

Luftforureningens høje pris

AF HELENE CHÉRET

Dorte Hansen havde på en måde frygtet, at noget i denne her retning ville ske. I et par år har hun været stærkt generet af røg fra sin nabos brændeovn. I hele januar måned lå hun med hoste, og da hendes læge derefter lavede

vejret i mindst to timer, efter at røgen er væk. Jeg kan tage noget medicin i den akutte situation, men jeg bør jo slet ikke udsættes for røg,” siger Dorte Hansen over telefonen fra sit hus i en forstad til København.

20 år siden. Nu er jeg 49 år. Jeg kan jo ikke vide, om det er selve brænderøgen i nabolaget, der har gjort, at jeg fik KOL. Det kan jeg ikke bevise, men det er påfaldende, og røgen gør i hvert fald ikke mine symptomer bedre,” siger hun.

Dorte Hansen købte for et par år siden en luftforureningsmåler for at kunne holde øje med, hvor slemt det står til med luften ved hendes hus. Og på et tidspunkt blev hun af sin læge henvist til Arbejds- og Miljømedicinsk Afdeling på Bispebjerg Hospital. Her var beskeden klar.

”Lægen på hospitalet undersøgte mig og så på data fra min luftforureningsmåler. Hun vurderede, at jeg var udsat for partikelforurening i et niveau, som kunne give akutte luftvejs-symptomer, og at det ikke var til at forudse, hvad det ville betyde på lang sigt for mig og min familie. Og nu har jeg så KOL,” siger hun.

KONFLIKTER OG KLAGER

Dorte Hansens situation er også præget af at udvikle sig til en typisk nabostrid. Naboen fyrer ofte op i brændeovnen i vinterhalvåret (i dette tilfælde i sit udhus) og holder på, at det er dennes ret, mens den generede part forsøger at overtale naboen til at stoppe. Disse sager kan udvikle sig til dårlig stemning, konflikter og klager til kommuner. Sådan er det også gået i Dorte Hansens tilfælde. Naboen har af kommunen fået et påbud om at begrænse sin

”

Det påvirker mig psykisk. Når røgen ikke er der, ved jeg ikke, om den pludselig kommer. Og jeg har også tre børn, hvoraf to af dem hoster meget om vinteren. Så jeg er bestemt også bekymret for deres lunger. Og de er jo både påvirket af, at jeg er syg, og at det er lidt ubehageligt med naboen

DORTE HANSEN, KOL-patient

en lungeundersøgelse, viste det sig, at hun nu lider af lungesygdommen KOL (Kronisk Obstruktiv Lungesygdom).

”Jeg har en mild form af sygdommen, men min lungefunktion er nedsat, og det vil den altid være. Det betyder, at jeg har svært ved at trække vejret. Det føles som at ånde gennem et sugerør. Jeg hoster især om natten. Og hvis der bliver tændt op i brændeovnen i nabohuset eller tændt bål i nærheden, så kan jeg ikke opholde mig ude, og jeg hoster og hiver efter

Når man lider af KOL, er ens lungeveje forsnævrede, og det kan forværres med tiden. Cirka 85 procent af alle tilfælde af KOL skyldes rygning, mens et arbejdsmiljø, hvor man bliver udsat for støv, dampe og gasser, også kan føre til sygdommen. Dorte Hansen er uddannet psykolog og arbejder ikke længere på grund af en tarmsygdom og en fejloperation. Hun har tidligere røget cigaretter, men det er længe siden.

”Ja, jeg har røget, da jeg var ung. Men det er

anvendelse af fyringsanlægget, så vedkommende kun må fyre op ved vind over 3,4 m/s samt ved de vindretninger, hvor røgen ikke blæser hen mod Dorte Hansens hus. Ifølge Dorte Hansen har naboen overtrådt påbuddet tidligere, men ser nu ud til at overholde det.

“Det påvirker mig psykisk. Når røgen ikke er der, ved jeg ikke, om den pludselig kommer. Og jeg har også tre børn, hvoraf to af dem hoster meget om vinteren. Så jeg er bestemt også bekymret for deres lunger. Og de er jo både påvirket af, at jeg er syg, og at det er lidt ubehageligt med naboen,” siger hun og fortsætter:

“I nogle weekender tager vi op i vores sommerhus og håber på, at der ikke er for meget brænde- og bålrog der. Det kan til tider føles som pest eller kolera,” siger hun.

Navnet Dorte Hansen er ikke hendes rigtige navn, for hun ønsker at optræde anonymt i denne artikel. Efter at Magasinet Grøn Omstilling interviewede hende første gang, har hun og hendes mand besluttet at flytte og leder nu efter et nyt hus. De er meget bekymret for, at sådan en sag om nabostrid og røggener kan forhindre et salg af deres hus og ønsker derfor ikke at kunne genkendes. Redaktionen er bekendt med hendes rigtige navn.

“Det er voldsomt at skulle flytte børnene væk fra deres hjem. Og det ser ud til, at vores nabo overholder påbuddet, og at vi lige nu slipper for røggenerne fra brændeovnen. Men nu er det bare blevet for ubehageligt med naboen. Sådan en nabostrid er alt for energikrævende og utryk. Vi håber stadig at kunne finde et hus i området, men det skal selvfølgelig være et sted, hvor der ikke bliver brugt brændeovne,” siger hun.

NÅR UREN LUFT PASSERER OVER I BLODET

På Københavns Universitet kender professor Zorana Jovanovic Andersen flere af denne type historier. Ved Institut for Folkesundhedsvidenskab forsker hun i, hvad det gør ved menneskers sundhed, når luften, som vi omgives af og indånder, er forurenede af bilos og røg fra brændeovne, krydstogtskibe, landbrug og industri.

“Man kan ikke udelukke, at naboens brænderøg har medvirket til, at denne kvinde får KOL. For det kan ekstrem luftforurening godt føre til. Vi hører om disse sager, men det er svært at gøre noget ved det. For ingen lovgivning forbyder lige nu folk at bruge deres brændeovne. Det er interessant, at hun selv har lavet disse luftforureningsmålinger, som viser eksponeringen. Men det er meget svært at påvise, at det hænger sammen med den enkeltes sygdom,” siger Zorana Jovanovic Andersen.

Hvad der derimod ikke er svært at slå fast, er, at luftforurening påvirker vores sundhed. Når vi trækker vejret, finder de luftbårne molekyler vej til vores lunger gennem forgreningerne og helt ud til de små alveoler, hvor de

passerer over i blodet og videre til alle vores organer. Og det skader os. Det skaber inflammation i lungerne og øger også risikoen for en lang række sygdomme.

Det har længe været påvist, at luftforurening øger risikoen for lungekræft og forværrer symptomerne for KOL-patienter og astmatikere. Dernæst har forurenede luft vist sig at øge risikoen for at udvikle hjertekarsygdomme med blodpropper og hjerteflimmer. Hjertekarsygdomme er en stor sundhedsbyrde for samfundet, for det koster indlæggelser, sygedage og mange for tidlige dødsfald hvert år. Men som Zorana Jovanovic Andersen forklarer, så stopper det ikke her. Partikler og røg skaber en slags permanent grund-inflammation i hele kroppen, som man også ser hos passive rygere. Og det forbindes med diabetes og andre stofskiftesygdomme. Samtidig viser nye studier, at luftforurening også skaber en inflammation i hjernecellerne, der fører til flere blodpropper, øger risikoen for demens og påvirker den kognitive funktion. Og oven i det hele finder

Flere og flere sygdomme viser sig at skyldes luftforurening. I dag kender vi ganske enkelt ikke det fulde omfang af konsekvenserne ved at omgives af forurenede luft. Den viden vil vi få i løbet af de kommende år

ZORANA JOVANOVIĆ ANDERSEN, professor ved Institut for Folkesundhedsvidenskab, Københavns Universitet

forskerne nu også beviser for, at luftforurening kan forbindes med lymfekræft, brystkræft og sandsynligvis også leverkræft. International Agency for Research on Cancer anerkendte i 2013, at luftforurening øger risikoen for kræft, hvilket ifølge professoren er stort og kan give et boost til forskningen internationalt.

“Alt dette er en kæmpe sundhedsbyrde. Flere og flere sygdomme viser sig at skyldes luftforurening. I dag kender vi ganske enkelt ikke det fulde omfang af konsekvenserne ved at omgives af forurenede luft. Den viden vil vi få i løbet af de kommende år,” siger hun.

ADRESSEN GØR EN FORSKEL

Hos institut for Folkesundhedsvidenskab arbejder Zorana Jovanovic Andersen med et forskningsstudie, hvor de siden 1990'erne har fulgt cirka 30.000 sygeplejersker. Ud fra 20 års data over deres folkeregisteradresser og sundhedsoplysninger kan forskerne sammenholde det med niveauet af estimeret luftforurening på de adresser, disse mennesker har boet på frem til 2018. I resultaterne er der taget højde for rygning og livsstil. Resultaterne bakker de

biologiske studier op. Bor man ved en meget trafikeret vej, så øges risikoen for blodpropper, KOL, kræft og for at dø tidligere.

Ifølge Zorana Jovanovic Andersen har vi i dag god viden om, hvor slem luftforurening fra trafikken er rundt om i landet. DCE – Nationalt Center for Miljø og Energi på Aarhus Universitet – trækker data fra 18 målestationer og sammenholder det med, hvad vi ved om, hvor mange biler der kører på vejene, hvor bred vejen er, og også om der er et kraftværk i nærheden. Og så modellerer de og dermed estimerer niveauet af luftforureningen helt ned til den enkelte vej. Men et samlet billede af niveauet af luftforurening er det alligevel ikke.

“Desværre har vi kun et præcist overblik over luftforureningen fra trafikken. Luftforurening i vores omgivelser består af en blanding af partikler og gasser, som kommer fra mange forskellige kilder som f.eks. brændeovne, biler, industri, landbrug og krydstogtskibe – og der kommer rigtigt meget med vinden fra andre lande. Røg fra brændeovne er et godt

eksempel på noget, vi ikke har så godt styr på. Røgen er jo lige så skadelig, som hvis den kom fra biler. Men hvor slemt det står til i villakvarterer, det overvåger vi ikke. Man kunne vælge at sætte en masse målere op i overalt, men det er jo meget dyrt. Man har delvist registreret, hvor der er brændeovne, og det kan hjælpe med at estimere luftforureningen i landets forstæder og sommerhusområder, men man mangler viden om, hvor meget de udleder hver for sig, for det afhænger af ovnen, og hvor meget og hvordan den bliver brugt,” siger Zorana Jovanovic Andersen.

DE OSENDE SKIBE

I en ejerlejlighed ved Langelinie med udsigt til havet bor Jens Lillelund med sin kone. Her er det ikke bilos og brænderøg, der generer. Det er derimod de mange krydstogtskibe, der plejer at lægge til fra forår over sommer og ud på efteråret. Når et større skib kommer sejlen ind, lukker parret de store vinduer og vurderer situationen. Hvis det er et gammelt skib, og der samtidig er pålandsvind, så bliver det slemt, og så tager de typisk op til deres sommerhus. 🌿

Krydstogtsskibe hører på en måde til her på Langelinie. Det vidste vi, da vi flyttede ind for 17 år siden. Og de giver jo en enorm indtjening til kommunen. Men det har grebet om sig

JENS LILLELUND, beboer ved Langelinie

“Hvis der er østenvind, så ryger osen lige ind. Som gammel sportsmand kan jeg mærke det, når jeg trækker vejret. Det bekymrer mig at vide, hvor sundhedsskadeligt forureningen fra skibene er, mest på min kones vegne, som har astma. Hun er generet af det,” siger Jens Lillelund, der er næstformand i grundejerforeningen.

Parret skal normalt tørre sort sod af deres vinduer hver dag i sommerhalvåret. Men denne sommer har været ganske anderledes. På grund af coronaepidemien.

“Når jeg kigger ud ad vinduet i dag, er det en pragtfuld dag med blå og klar himmel og ingen krydstogtsskibe. Normalt ligger der store skibe langs kajen, og de er vel en 50 meter væk fra os. Coronasituationen har gjort en kæmpeforskel i år. Vi kan mærke, at luften er renere, og vi behøver slet ikke tørre sort sod af vinduerne.”

Parret har ikke selv overvejet at flytte, fordi de kan lide at bo der. Men andre i ejendommen er flyttet, blandt andet et lægepar, hvor den ene havde astma.

“Krydstogtsskibe hører på en måde til her på Langelinie. Det vidste vi, da vi flyttede ind for 17 år siden. Og de giver jo en enorm indtjening til kommunen. Men det har grebet om sig,” siger Jens Lillelund.

Ifølge Danmarks statistik lægger flere og større krydstogtsskibe netop også til i danske havne. Fra 2008 og ti år frem er der sket en stigning på 42 procent, hvor der i 2018 var 520 krydstogtsskibe på besøg i de danske havne. Og forskning viser, at et krydstogtsskib, der ligger i en dansk havn, udleder samme mængde luftforurening som flere tusinde personbiler, der kører i byens gader. Så det er en massiv forurening, der foregår.

Jens Lillelund har i mange år kæmpet for, at Københavns Havn skulle anskaffe sig et såkaldt landstrømsanlæg, så skibene kan koble sig på elnettet frem for at stå og holdes i tomgang på tung bunkerolie. Og det ser nu endelig ud til at blive til noget. Havnene i København og Aarhus modtager 60 millioner kroner fra en EU-fond for at oprette et landstrømsanlæg, og skulle gerne snart gå i gang med at etablere dem.

“Vi har kæmpet for det her i mange år. At få et landstrømsanlæg løser miljøproblemet her hos os. Så det ser vi frem til. Men vi har jo i det hele taget være privilegerede, fordi vi bare har

kunnet taget i sommerhus, når det var slemt med osen fra krydstogtsskibene,” siger Jens Lillelund.

ET STÆRKT SIGNAL

Zorana Jovanovic Andersen taler ofte med politikere om luftforurening, og mange af dem er klar over, hvor sundhedsskadeligt partiklerne og gasserne er. Alligevel sker der generelt meget lidt for at ændre situationen.

“Der er et stort behov for, at politikerne gør noget ved luftforurening. Udfordringen er, at det kræver upopulære beslutninger at gøre noget ved brændeovne og fossilbiler. Mange ønsker ikke, at politikerne skal regulere i vores eget hjem og ret til privatliv. Og lige netop med brændeovne, så tror jeg, at den stærke modstand hænger sammen med en skandinavisk kultur for ild og hygge og en tro på, at afbrænding af træ er naturligt og ikke skader. Så jeg tror, at kampagner og informationer er vejen frem. Alle skal få øjnene op for, at det er vores børn og os selv, der lider skade af brænderøg og bilos, ikke kun naboen. Og så handler det om at anerkende

Der er et stort behov for, at politikerne gør noget ved luftforurening. Udfordringen er, at det kræver upopulære beslutninger at gøre noget ved brændeovne og fossilbiler. Mange ønsker ikke, at politikerne skal regulere i vores eget hjem og ret til privatliv

ZORANA JOVANAVIC ANDERSEN, professor ved Institut for Folkesundhedsvidenskab, Københavns Universitet

luftforurening som et sundhedsfagligt problem, ikke kun et miljøproblem,” siger hun.

Her fremhæver Zorana Jovanovic Andersen København Kommune, som har sat midler af til, at Sundheds- og Omsorgsforvaltningen kan køre en indsats, der skal samle viden om, hvordan man begrænser luftforurening i kommunen. Her sidder hun med i et ekspertudvalg, der skal rådgive. Luftforureningsproblemet hører normalt under miljøforvaltningen og fokuserer på at overholde EU's grænseværdier.

“At flytte det over i sundhedsforvaltningen

er et stærkt signal at sende. For selv hvis det lykkedes at overholde miljøgrænseværdierne, så kan vi kan jo se, at sundhedseffekterne stiger. Det skyldes bl.a., at der er flere ældre, og de påvirkes af uren luft. Vi regner med, at 4000 mennesker dør hvert år på grund af luftforurening. Men politikerne skal jo faktisk tage stilling til, hvor mange døde de synes er acceptabelt. Er det 4000? Er det 1000?” spørger hun.

Men hvordan kan man som almindelig borger agere for at undgå luftforurening? Ifølge Zorana Jovanovic Andersen er der ikke meget, man selv kan gøre. Man kan cykle en roligere vej på arbejde. Man kan måske flytte ud af byen, men der findes så andre kilder til luftforurening som f.eks. landbrug og industri. Og så selvfølgelig bør man skille sig af med sin brændeovn.

“Vi er alle påvirket af luftforurening. Det er næsten overalt. De fleste kan heldigvis ikke mærke det. Men dem, der er mest påvirket, er særligt udsatte folk, der i forvejen lider af sygdomme, ældre og børn og fostre. Børn er sårbare, fordi deres organer og hjerner stadig udvikler sig og eksponeres mere, da de er mere ude og bevæger sig,” siger hun.

Set fra Zorana Jovanovic Andersen synsvinkel har coronaepidemien både ført til grufule situationer for mange mennesker, men den har også åbnet vores øjne.

“Vi opdager pludseligt, hvordan et samfund med renere luft, føles og ser ud. Hvad kan vi lære af det? Hvordan kan vi holde fast i lavere niveauer af luftforurening? Vi kan faktisk godt leve anderledes på en mere bæredygtig måde på mange planer. Og det har jo vist sig,

at indbyggere i byer med værre luftforurening end andre bliver meget mere syge. Samtidig er der tegn på, luftforurening kan være med til at sprede smitten mere, fordi virus sætter sig på partiklerne. Dette skal stadig undersøges nøjere. Men alt i alt har corona ganske enkelt været med til at sætte luftforureningen på agendaen,” siger hun. ■

FAKTA Udendørs luftforurening

Dødsfald

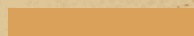
4.200

pr. år

DØDSFALD

Hvert år dør cirka **4.200** danskere for tidligt af udendørs luftforurening. Det svarer til syv-otte procent af alle danske dødsfald. I EU forårsager luftforurening ca. **460.000** dødsfald hvert eneste år.

Luftforurening giver kræft, hjertekarsygdomme, blodpropper og alvorlige luftvejslidelser. Det er den tredje største dræber herhjemme, kun overgået af rygning (**13.200** dødsfald) og fysisk inaktivitet (**6.000** dødsfald).

Pris

80

mia.

DYRT FOR SAMFUNDET

Det koster hvert år samfundet ca. **80 mia.** kr. i sundhedskostninger. Det er **3,5** procent af det danske BNP.

Det svarer til **en halv** finanskrise eller **15** supersygehuse. Dertil kommer skader på natur, landbrug og bygninger.

Brænderøg
og vejtrafik

75

%

HVOR KOMMER FORURENINGEN FRA? BILER OG BRÆNDEOVNE

Omkring **50 procent** af dødsfaldene, der forbindes med luftforurening fra kilder i Danmark, skyldes partikler i brænderøg, **25 procent** skyldes partikler og gasser fra vejtrafik, **15 procent** skyldes landbrugets ammoniakforurening, mens **10 procent** skyldes andre forureningskilder (kraftværker, krydstogtskibe, dieseltogte, industri m.v.).

Alt i alt står brænderøg og vejtrafik for **75 procent** af dødsfaldene relateret til dansk luftforurening.

Fra udlandet

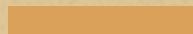
70-75

%

FRA UDLAND TIL INDLAND

Af de **4.200** danske dødsfald fra luftforurening, skyldes ca. **3.000** dødsfald 'importeret' luftforurening. Det vil sige, at **70-75 procent** kommer fra udlandet og international skibsfart og luftfart.

Til gengæld er dansk luftforurening skyld i **1.800** for tidlige dødsfald årligt i udlandet og **1.200** dødsfald herhjemme i Danmark, dvs. i alt **3.000** dødsfald knyttet til danske forureningskilder.

Med lov skal luftforurening bekæmpes

AF KÅRE PRESS-KRISTENSEN

De sidste 15 år har jeg arbejdet i Rådet for Grøn Omstilling med fokus på at forbedre luftkvaliteten.

Det er et arbejde, der har ført mig vidt omkring. Lige fra målinger af luftforureningen i Mexico Citys støvede gader til måling af den reneste luft på indlandsisen i Arktis. Jeg har fået et uventet varmt brusebad under målingerne ved Geysir i Island, kommet i karambolage med en kæmpe flok flagermus under målingerne i drypstenshuler i Ungarn, fået stjålet min ene handske af en vaskebjørn i Slovaokiets smukke bjerge og nydt den mest fantastiske kaffe i Italien. Jeg har holdt oplæg til FN's klimatopmøder, i Europa-Parlamentet, i de fleste europæiske lande og ikke mindst herhjemme på Christiansborg. Jeg har fremlagt bevismateriale i arbejdsmiljøsager i Landsretten, deltaget i FN- og EU-forhandlinger og holdt mange møder med politikere fra Europa-Parlamentet og forskellige medlemsstater, på Christiansborg og i landets kommuner.

Men vigtigst af alt: Jeg er blevet venner med utrolig mange miljøinteresserede mennesker fra hele verden, der brænder for at reducere luftforureningen og de dertil knyttede helbreds- og naturskader.

En kronik som denne er et godt tidspunkt at stoppe lidt op. Tænke sig om. Reflektere over tingene. For hvad har jeg egentligt lært? Hvad er vejen frem, hvis vi skal forbedre luftkvaliteten?

MANGLENDE VIDEN OG STEMMEFISKERI

Egentligt burde det være en såkaldt 'no brainer': Med ca. 4.200 årlige dødsfald i Danmark er udendørs luftforurening vores tredjestørste dødsårsag kun overgået af rygning og fysisk inaktivitet. Syv-otte procent af alle danskere dør af udendørs luftforurening. Helbredsskaderne koster Danmark godt 80 mia. kr. årligt svarende til 3,5 procent af BNP dvs. en halv finanskriser – hvert eneste år! I mange andre lande står det endnu værre til. Kilderne er velkendte og kan let og billigt reduceres. Hvorfor går det så langsomt?

Manglende viden og politisk stemmefiskeri er de største barrierer. I Danmark er mange f.eks. bekymret for forurening af vores drikkevand, mens få er bekymret for luftforurening. Selv om der ifølge Sundhedsstyrelsen ikke er dødsfald relateret til drikkevandsforurening med pesticider og kemikalier, mens udendørs luftforurening forårsager 4.200 dødsfald årligt. Mange nationale politikere fokuserer på vælgernes største bekymringer – det er jo der, stemmerne er. Derfor er oplysningsarbejde om de reelle problemer vigtigt.

Samtidig er luftforurening udledt uden for landets grænser skyld i 70 procent af dødsfaldene i Danmark, mens luftforurening udledt i Danmark forårsager 30 procent. Det samme gør sig gældende i andre lande. Derfor er det let for nationale politikere bare at sige, at forureningskilderne i udlandet skal reduceres. Og når alle siger det, så sker der netop ingenting. Løsningen er international regulering via FN og EU.

EU har faktisk fastsat grænseværdier for luftforurening, som medlemslandene skal overholde. Men de er så lempelige, at de ikke beskytter folkesundheden. De er nemlig alene politisk fastsat og ikke fastsat ud fra sundhedsfaglige hensyn. Der dør således godt 4.000 danskere årligt grundet fine partikler, selv om vi her til lands er langt under EU's grænseværdi for partikler. Alligevel fokuserer mange politikere alene på at kunne opfylde grænseværdierne. Løsningen er, at EU laver sundhedsfaglige grænseværdier for luftforurening, og at politikerne fokuserer på at undgå de enorme helbredsskader.

I dag er det endnu ikke politisk legalt at gribe ind over for visse typer forurening. Brænderøg i udeluften er vores mest skadelige forureningskilde, der forårsager ca. 550 dødsfald årligt og 8 mia. kr. i helbredsskader. Men da mange danskere hygger sig foran flammerne, og røgens helbredsproblemer ikke er kendt blandt danskerne, så er det ikke politisk legalt at gribe ind over for røgen. Det svarer til rygningsproblematikken i midten af sidste århundrede. Igen er vejen frem oplysning og national og international regulering, der tvinger nationale politikere til at handle.

Mange politikere virker ikke særligt bekymrede over, hvad luftforureningen gør ved vores sundhed. Men at risikere en retssag og dårlig omtale, det har vist sig at få dem op af stolene

RETSSAGER ER VEJEN FREM

I 2008 var jeg første gang tovholder for en række grønne organisationer, der ville stævne den danske stat for ikke at leve op til EU-grænseværdien for støvpartikler, der primært stammer fra slitage på asfalt, dæk og bremses. Vi var inspireret af lignende sager fra tyske domstole og EU-domstolen, hvor grønne NGO'er havde vundet retssager. Vi håbede, at sagen ville tvinge staten til at reducere forureningen fra vejtrafikken. Vi offentliggjorde sagen via en stor forsideartikel på Politiken: 'Staten stævnes for luftforurening'. Og så gik det stærkt. Rigtig stærkt. Asfalten blev udskiftet på H.C. Andersens Boulevard ved luftmålestationen i København, så der ikke længere blev målt overskridelser af grænseværdien, hvorved sagen bortfaldt.

Det gik op for mig, at juraen kunne noget helt unikt. Mange politikere var nemlig ikke det fjerneste bekymrede for luftforureningen, de enorme helbredsmæssige konsekvenser for befolkningen og de store samfundsmæssige omkostninger. Men at blive stillet over for en dommer, tabe en retssag og den derved dårlige omtale, det var noget, der virkelig bekymrede politikerne og fik dem til straks at handle.

I 2010 overskred Danmark grænseværdien for den sundhedsskadelige udstødningsgas kvælstofdioksid. Vi brugte dette som springbræt, og der blev nedsat en arbejdsgruppe i Miljøstyrelsen, hvor vi arbejdede med at stramme miljøkravene til vejtrafikken, så grænseværdierne kunne opfyldes. Først efter flere års arbejde opdagede vi, at arbejdsgruppen blot var en syltekrukke, så staten undgik en retssag. Vi forsøgte dernæst at få EU til at starte en retssag imod Danmark. Den blev først indledt i form af en såkaldt åbningsskrivelse fra EU i sommeren 2016. Derefter flyttede staten den nationale luftmålestation fra et af landets mest forurenede steder, H.C. Andersens Boulevard, væk fra vejen, så der blev målt koncentrationer under grænseværdien, og ethvert bevismateriale for overskridelser var elimineret.

Men igen viste statens reaktion, at juraen fik politikerne til at handle. Godt nok ikke i miljøets interesse, da luften jo ikke blev renere af at flytte målestationen. Men der kom da politisk handling efter seks års stilstand.

Min konklusion efter mange års arbejde med at bekæmpe luftforureningen i Danmark og internationalt er derfor: Med lov skal luftforurening bekæmpes. Hidtil har mulighederne for bedre folkesundhed og store samfundsøkonomiske gevinster ikke fået politikerne til at handle. Retssager har derimod vist sig uhyre effektive. Selv om det egentligt er tragisk, at vi skal gå rettens vej for at tvinge regeringen i Danmark og andre medlemsstater til at reducere luftforureningen og sikre befolkningen et længere og sygdomsfrit liv.

Næste mulighed for et sagsanlæg imod staten (og andre EU-medlemsstater) er i 2021, når det er bekræftet, at Danmark overskred målene i EU's store National Emission Ceilings Direktiv i 2020. Ifølge de danske EU-indberetninger og EU Kommissionens egne analyser, så vil Danmark nemlig ikke opfylde 40 procent af de basale emissionsmål. Primært grundet brænderøg og landbrugets ammoniakforurening. Her kan en retssag tvinge nationale politikere til at gribe ind over for uregulerede forureningskilder. Løsningerne er velkendte. Afgifter på brænderøg og ammoniakforurening svarende til forureningens helbredsskader vil hurtigt reducere forureningen til stor gavn for folkesundheden og samfundsøkonomien, samtidig med at regeringen undgår en pinlig retssag, der ikke kan afværges med ny asfalt eller ved at flytte en målestation. ■

Kåre Press-Kristensen seniorrådgiver hos Rådet for Grøn Omstilling og uddannet miljøingeniør, ph.d.

”Nye brændeovne er desværre også miljøsvineri”

Kåre Press-Kristensen fra Rådet for Grøn Omstilling har i mange år arbejdet for at få politikere, virksomheder og borgere til at gøre noget ved luftforureningen herhjemme og i udlandet. Vi stiller ham her en række spørgsmål om røg og os

1. Man hører ofte om, at luften i nogle asiatiske lande og storbyer rundt om i verden er så forurenede, at borgerne ofte bliver anbefalet at blive hjemme. Der ligger ofte en tåge af forurening og smog hen over byerne. Er der ikke langt renere luft i Danmark end mange andre steder i verden?

Jo bestemt. Men udendørs luftforurening er fortsat skyld i 4.200 danske dødsfald årligt svarende til syv-otte procent af alle dødsfald i Danmark. Luftforureningens helbreds-skader koster danskerne 80 mia. kr. årligt. Derfor skal luftforureningen i Danmark reduceres til et meget lavere niveau.

2. Meget af luftforureningen i DK kommer fra udlandet. Så problemet kommer jo især udefra. Betyder det så noget, hvad vi gør herhjemme?

Ca. 1.200 dødsfald årligt skyldes luftforurening fra danske kilder. Det er næste dobbelt så mange, som der er døde af COVID-19. Og det er 1.200 dødsfald hvert eneste år. Så der er god grund til at reducere luftforurening fra danske kilder, der desuden forårsager ca. 1.800 dødsfald i udlandet.

3. Der er langt flere biler i f.eks. København end brændeovne, og de brænder ofte kun en gang imellem. Hvorfor koncentrerer du og Rådet for Grøn Omstilling jer så meget om brændeovne?

De kun 16.000 brændeovne i København udleder over dobbelt så mange skadelige partikler som al byens vejtrafik. Ved at erstatte brændeovne med fjernvarme kan partikeludledningen sænkes over dobbelt så meget som ved at forbyde al vejtrafik i byen. Og mens biler er nødvendige for byens eksistens, så er brændeovne helt overflødige i København. Men derfor skal

vi selvfølgelig også have reduceret mængden af biler og vejtrafikens forurening i byen.

4. Hvis jeg har en ny brændeovn og sørger for at tænde op korrekt med tørt træ, så er det vel fint. Det er kun de gamle ovne, der er et problem, ikke sandt?

En ny miljømærket brændeovn under optimale forhold udleder 50-100 gange flere partikler end fjernvarme pr. varmeenhed. Og brænderøgen udledes i lav højde i boligområder. Brændes bare et kg træ af i ovnen, så forurenes over 100.000 m³ ren luft til over WHO's partikelgrænseværdi. Så nej, nye brændeovne er også miljøsvineri, desværre.

5. Bliver luftforurening ikke bare udtyndet med luften og flyver op i himlen? Er der egentlig ikke masser af plads?

Desværre ikke. Atmosfæren er en meget tynd skal klistret tæt til jordens overflade. Det er i den tynde skal, at al luftforurening fra brændefyring, trafik, kraftværker m.v. havner. Der sker en meget lille fortynding. Derfor betyder luftforurening fra udlandet så meget, og vi er alle nødt til at reducere.

6. I Aarhus har de fået en letbane, og i København kører der busser på el og gas. Kan man se, at luftforureningen så er faldet?

Det er glimrende tiltag – særligt fra en klimasynsvinkel. Men det er ikke noget, der giver markant reduktion i den generelle luftforurening i byerne. Dels fordi letbanen ikke reducerer biltrafikken markant, dels fordi busser kun udgør en meget lille del af trafikken.

7. Hvis jeg går til min nabo og fortæller om luftforurening fra brændeovne og biler, så skaber det dårlig stemning og kan ende i nabostrid. Hvad synes du, jeg skal gøre?

Det er jo det svære dilemma. I gamle dage kunne man også blive enormt upopulær, selv hvis man sødt spurgte, om en ryger på en restaurant kunne gå udenfor. Rygeforbuddet har løst dette. Men det krævede mange års oplysning af befolkningen, så det blev politisk legalt at forbyde. Vi er nu i samme oplysningsproces i forhold til dieselos og brænderøg. Så lige i forhold til dette er der nok ikke så meget, du kan gøre.

8. Hvad synes du, at man som almindelig borger kan gøre for at undgå luftforurening?

Desværre er der ikke så mange muligheder. For at undgå udendørs luftforurening kan man cykle via grønne cykelruter i byerne og lade være med at bosætte sig et sted med brænderøg. Men i forhold til indendørs luftforurening kan du til gengæld selv gøre rigtig meget: Undgå levende lys og brændeovn, og anvend altid kraftig emhætte ved madlavning – også når toastmaskinen eller brødristeren bruges. ■

RÅDET FOR GRØN OMSTILLING HAR LAVET FEM FORSLAG, DER SKAL SIKRE OS REN LUFT

- 1. Strategi.** Der er brug for en strategi med et overordnet mål om at reducere dødsfald og sundhedsomkostninger grundet luftforurening fra danske kilder med 95 % inden 2050 i forhold til 2020 og have ambitiøse delmål om f.eks. en halvering af dødsfald inden 2025.
- 2. Effektive miljøzoner.** I dag kan gamle og meget forurenende køretøjer køre rundt i byerne og udlede store mængder sundhedsskadelige partikler og gasser. Over 250 byer i Europa har miljøzoner, der også omfatter personbiler, men i Danmark halter vi håbløst bagefter. Danske byer skal også have mulighed for at oprette nulemissionszoner.
- 3. Indsats mod chiptuning.** Mange bilejere sætter bevidst luftrensningen ud af spil for at få bilen til at accelerere hurtigere (chip-tuning). Samtidig er der meget dårlig kontrol med luftrensningsudstyr (filtre og katalysatorer) ved obligatorisk bilsyn. Der er brug for øget kontrol med chip-tuning og luftrensningsudstyr og en forhøjet strafferamme for lovbrud.
- 4. Afgift på røg fra skorstene.** Små private skorstene i boligområder er den største danske kilde til partikelforurening, og det kan stoppes med en afgift – helt i tråd med princippet om, at 'forurenere betaler'. Afgiften lægges pr. fyringstime ved en temperaturmåler i skorstenen. Afgiften skal være højest i byer samt for ældre ikke-svanemærkede ovne og lavest på landet og for nye svanemærkede ovne.
- 5. Forbud mod brænderøg i tætte byområder.** Brændefyring er det største luftforureningsproblem i Danmark, hvis det måles på helbredsskader og sundhedsomkostninger. Derfor er der brug for et forbud i tætte byområder, da selv de nyeste brændeovne udleder store mængder sundhedsskadelige partikler. I Sverige er der introduceret forbud i nogle byer. Det skal også være muligt herhjemme.

HVAD GØR VI POLITISK?

Rådet for Grøn Omstilling arbejder for at sikre ren luft til alle. Det gør vi f.eks. i FN og EU, hvor vi arbejder for at stramme de internationale regler for luftforurening fra skibsfarten og reducere de enkelte landes udledninger og derved sænke både grænseoverskridende og national luftforurening. Samtidig skubber vi på for mere ambitiøse EU luftkvalitetskrav og emissionskrav til brændeovne og -kedler. Vi går til de danske og europæiske politikere for at få dem til at handle. Og vi hjælper dig og andre borgere med at undgå luftforurening indendørs.

I efteråret 2020 har vi lavet en underskriftsindsamling, der støtter en mere ambitiøs indsats mod luftforurening. Underskrifterne bliver sammen med et brev overrakt til miljøminister Lea Wermelin og sundhedsminister Magnus Heunicke, når kampagnen afsluttes.

Læs mere om vores forslag og vores kampagne for ren luft til alle på rgo.dk/stopluffforurening

Se også Københavns Kommunes kampagne *Ren Luft Redder Liv*: renluft.kk.dk ■

Mexico City sætter spot på klima, kvinder og ulighed

I Mexico City lever indbyggerne både med ekstrem luftforurening og et ændret klima. Og som andre steder rammes kvinder endnu hårdere end mænd. Det forsøger den mexicanske hovedstad at sætte fokus på i sin klimapolitik

AF **METTE MØLGAARD**

Hvis du kan se bjergene ude i horisonten, så er det en god dag. Hvis ikke, ja, så er luftforureningen høj.

Sådan siger de lokale indbyggere, 'chilangos', i Mexico City, og jeg forstår hurtigt hvorfor. Fra min tagterrasse, hvor jeg opholder mig for at skrive mit speciale, opdager jeg, at det er en sjælden begivenhed, når jeg kan skimte de snedækkede bjerge ude i horisonten. De fleste dage ser jeg kun en brun tåge, der ligger hen over himlen over den mexicanske hovedstad. Og på mine ugentlige løbeture i den grønne oase og åndehullet parken Viveros de Coyoacán har jeg svært ved at trække vejret, fordi luften er så tør.

Mexico City har længe kæmpet med en høj luftforurening. Så høj, at FN i 1992 beskrev byen som verdens mest forurenede. Siden da har Mexico City gjort meget for at forbedre situationen; bl.a. ved at erstatte gamle biler, udvide offentlig transport, fjerne bly fra benzinen og lukke raffinaderier og fabrikker. Det har hjulpet, men forurening er stadig en udfordring. Derfor holder de mexicanske myndigheder de lokale opdaterede via en app, som nogle dage anbefaler dem – især børn, gravide eller andre udsatte – at blive hjemme af hensyn til deres helbred på grund af for høj luftforurening.

Den mexicanske hovedstad ligger i krateret af en uddød vulkan 2240 meter over havets overflade i en gryde omringet af bjerge midt inde i landet. Denne gryde holder godt på varmen, som med den globale opvarmning bliver værre, men også på luftforureningen, der ligger som en brun tåge hen over byen, og som kun forsvinder, når en stærk vind blæser den væk.

Jeg boede i Mexico City i foråret 2019 for at skrive mit speciale 'Gender and Climate Change: An Analysis of the Climate Policy (2014-2020) of Mexico City', hvor jeg undersøgte, hvordan byen i sin klimapolitik tager højde for, at klimaforandringerne påvirker kvinder og mænd forskelligt, og hvordan byen forsøger at gøre noget ved det.

For da Mexico stadig er et mandsdomineret samfund, bliver kvinder ofte påvirket værre end mænd, når det kommer til klimaforandringer og luftforurening. Det skyldes de kønsroller, de er tildelt i samfundet. Kvinder er ofte ansvarlige for hjemmet, mens mændene går på arbejde. For eksempel bruger kvinder i fattige områder af byen omkring 30 timer om ugen på at hente vand fra vandværk, brønde, floder og vandløb, fordi de ikke har direkte adgang til vand i hjemmet. Når mange kvinder opholder

sig derhjemme – og ikke på et kontor som deres mænd – betyder det også, at de måske ikke hører advarselssignalerne, når byen indimellem rammes af jordskælv. Og når kvinderne så skal evakueres, vil de formentlig først tage sig af deres familie, før de tager sig af sig selv. Det samme vil de, hvis huset bliver ramt af et jordskred. Kvinder i fattige områder står ofte for madlavningen og bliver udsat for skadelige stoffer, som de indånder, når de laver mad og varmer vand ved at afbrænde træ og affald. Konsekvenserne kan være lungekræft, lungevejssygdomme og skader på øjnene.

KVINDER FOR KLIMAEET

Kvinder udgør næsten halvdelen af verdens befolkning, og mere end halvdelen af kvinderne i det globale Syd har oplevet mangel på helt basale behov som rent drikkevand, sanitære installationer og ordentlige boligforhold. Alligevel bliver de ofte ekskluderet fra beslutningsprocesserne. Og det vil Mexico City ændre på. For at sikre en bæredygtig fremtid er der brug for, at kvinderne deltager i klimadiskussionerne.

Byens klimapolitik integrerer et kønsperspektiv og har ligestilling som et mål i sig selv i strategierne for både adaptation og mitigation;

tilpasning til og reduktion af klimaforandringerne. I byens klimapolitik står:

“Det forventes, at de kønsmæssige uligheder bliver overvejet, og at forskellene mellem mænd og kvinder ikke bliver taget for givet i klimapolitikken, så kvinders arbejds- og socialliv såvel som udøvelsen af deres rettigheder ikke bliver ekskluderet. Kønspektivet skal integreres i klimapolitikken for at udelukke diskriminerende adfærd eller attituder baseret på seksuelle forskelligheder. Det er nødvendigt at inkorporere kønspektivet for at opnå social udvikling ført an af lighed.”

I 2018 var Mexico City vært for den internationale konference Women4Climate, der blev afholdt for anden gang under C40 Cities, der opfordrer til, at kvinder skal inkluderes i diskussionerne af de politikker, der adresserer klimaforandringer og global opvarmning. Daværende borgmester, Miguel Ángel Mancera, lancerede mentorforløbet ‘Kvinder for klimaet’, hvor ti mexicanske kvinder med kompetencer inden for klima og miljø får rådgivning i at udvikle deres projekter, der skal være med til at finde bæredygtige løsninger på klimaudfordringerne inden for urban planlægning, urban skov, organisk affald, grøn finans, materialer til byggeindustrien, private investeringer, offentlig transport og favelas.

“Jeg er overbevist om, at det er en forpligtelse for byerne at tage sig af vores miljø, og fra Mexico City opfordrer vi kvinderne til at være protagonister i denne forandring,” skrev Miguel Ángel Mancera i et tweet.

HOLISTISK KLIMAPOLITIK

Mexico Citys klimapolitik er således et eksempel på en holistisk tilgang til klimaforandringerne, der tager hensyn til både kvinder og mænd og deres særlige sårbarheder,

og som ikke bare sætter sin lid til teknologiske løsninger. Det er sådan en tilgang, vi har brug for, både for at skabe de mest effektive klimastrategier, men også for at sikre ligestilling.

Og hvorfor har vi brug for det? Fordi vi står midt i den største krise nogensinde. En krise, som det primært er os i den vestlige verden, der har skabt, mens det er dem i det globale Syd, der mærker mest til konsekvenserne. En krise, som rammer mange kvinder og andre udsatte grupper særligt hårdt. En krise, som risikerer at øge de uligheder, ethvert samfund er præget af, men især Mexico, og dermed gøre kvinderne endnu mere udsatte, end de i forvejen er.

At kvinder er mere udsatte end mænd over for klimaforandringerne i Mexico, hænger sammen med, at uligheden her er høj. På FN's ulighedsindeks ligger Mexico nummer 76. Danmark ligger nr. 11.

I Mexico er langt flere mænd i job end kvinder, der oftere arbejder i den uformelle sektor eller derhjemme, hvor de går glip af løn og social beskyttelse. Kun 47 procent af kvinderne i den arbejdsdygtige alder er på arbejdsmarkedet ifølge OECD. Verdens gennemsnit er på 67 procent. Mænd er derfor bedre økonomisk stillet, og det gør kvinderne afhængige af deres mænd. Kvinder bruger mere tid på de huslige pligter, og kvinder bliver oftere udsat for vold, især i hjemmet, men også i den offentlige transport. Og uligheden bliver så også forværret af klimaforandringerne.

PLAN VERDE

I Mexico City bor 22 millioner mennesker og dermed 18 procent af landets befolkning. 34 procent af byens indbyggere lever i fattigdom. Men den stigende urbanisering får byen til at vokse endnu mere. Det øger presset på

KØN OG KLIMA

Globalt set dør flest kvinder af klimaforandringerne. Faktisk er der 14 gange større risiko for at dø af klimaforandring, hvis du er kvinde.

80 procent af de fordrevne efter en naturkatastrofe er kvinder, og de er i risiko for vold i shelters, hvor de søger beskyttelse. Det er de også i deres eget hjem pga. problemer og stress, som klimaforandringerne medfører.

Da kvinder ofte er ansvarlige for husholdningen, får de tilført ekstra arbejde, når der opstår tørke, og de skal gå længere efter vand, men også når høsten slår fejl, og de skal skaffe mad på andre måder. På turen efter vand og mad er de i risiko for at blive overfaldet.

Og så har kvinder sværere ved at genoprette sig økonomisk efter en katastrofe, og de bliver fastholdt i rollen som omsorgsgiver.

FOTO: METTE MØLGAARD

naturressourcerne, bl.a. adgangen til vand, men det fører også til mere ulighed, social marginalisering, uformelle bosættelser, generering af affald og forurening. Og byen og indbyggerne er som tidligere nævnt særligt sårbare, fordi byen er placeret i en gryde omringet af bjerge, der holder på de varme temperaturer og luftforureningen. Temperaturstigningerne fører til hedebølger, der fører til skovbrande og vandmangel, og voldsom regn i regntiden fører til oversvømmelser og jordskred.

Så Mexico City – som så mange andre byer verden over – er hårdt ramt af klimaforandringerne. Byen er til dels selv skyld i at stå i den situation, for verdens byer står for mere end 70 procent af de globale drivhusgasudledninger. Byer er dog også en del af løsningen, og det er derfor afgørende, at de påtager sig den opgave at reducere drivhusgasudledningerne. Og det gør Mexico City.

I 2007 lancerede Mexico City Plan Verde og blev dermed den første by i Latinamerika til at lancere en lokal klimapolitik med et klart signal om, at kampen mod klimaforandringerne er en topprioritet. Bl.a. fremhæver planen lokalt engagement og indførte derfor initiativet 'Hoy no Circula', hvor private biler én dag om ugen ikke må køre på vejene, og kampagnen 'Muevete en Bici' for at motivere indbyggerne til at træde i pedalerne. Plan Verde er en 15-årig strategi til at udvikle ny transport, vand, affald, landkonservering, alternative energiprogrammer, reducere trafikpropper og beskytte vandreserver. Planen opnåede stor international anerkendelse og er ifølge FN et eksempel til efterlevelse, idet "en af de største og engang mest forurenede byer i verden demonstrerer, at det er muligt at skifte dagsorden for at sikre miljømæssig bæredygtighed."

Landet Mexico har også gjort sig bemærket på den internationale scene, ikke mindst med vedtagelsen af den nationale klimalov 'The General Law on Climate Change' i 2012, der forpligter sig til at reducere drivhusgasudledningerne med 50 procent i 2050. Med loven blev Mexico det andet land i verden efter Storbritannien og det første i det globale Syd, der vedtog en klimalov.

Og så udmærker Mexico City sig så også ved at *gender mainstreame* sin klimapolitik. Her er kønsperspektivet integreret, og det sikrer, at en mere effektiv klimapolitik undgår at skabe mere kønsulighed i samfundet. Klimapolitikken anerkender, at kvinder og mænd er forskellige på grund af den position, de har i samfundet, hvor mange kvinder er ansvarlige for hjemmet modsat mange mænd, der går på arbejde. For at undgå, at klimaforandringerne øger ulighederne, er det nødvendigt at være bevidst om især kvinders roller, ansvar og rettigheder.

Når byen derfor skal forbedre den offentlige trafik for at reducere drivhusgasudledninger fra biler, skal den ikke bare være mere effektiv, men også mere sikker for de mange kvinder, der benytter sig af den. I dag bliver seks ud af ti kvinder udsat for overfald, når de pendlere. Og for at imødekomme de udfordringer, nogle kvinder oplever på grund af deres kønsroller, vil klimapolitikken også forbedre adgangen til vand, forbedre udsatte boligområder og forbedre muligheden for at kunne opvarme vand og mad i hjemmet uden at skulle brænde affald og træ af, der udleder skadelige partikler.

Samtidig fremhæver klimapolitikken også kvinderne som vigtige agenter, fordi de er "særligt vidende og forbrugere af naturressourcerne". Selvom det er en

Mexico City udmærker sig også ved at *gender mainstreame* sin klimapolitik. Her er kønsperspektivet integreret, og det sikrer, at en mere effektiv klimapolitik undgår at skabe mere kønsulighed i samfundet

generalisering at antage, at kvinder har et naturligt forhold til miljøet, er det samtidig en anerkendelse af, at bestemte grupper af kvinder har noget specifikt at byde ind med, selvom de er særligt sårbare. Det fører til *empowerment*, som i en mexicansk kontekst er afgørende for at gøre op med det patriarkalske samfund, hvor kvinder bliver set som mindre værd end mænd.

Politikker er ikke neutrale, og det er ord heller ikke. Derfor er det vigtigt, at Mexico City fremhæver ligestilling for at tilbyde kvinder og mænd de samme muligheder, forhold og behandling, der garanterer dem adgang til de rettigheder, de har som borgere. Det signalerer til omverdenen, at køn er en vigtig faktor, som vi ikke kan ignorere i vores klimastrategier, og det får forhåbentlig andre byer til at gøre det samme. ■

Mette Mølgaard er freelancejournalist.

GENDER MAINSTREAMING

Gender mainstreaming er blevet et populært begreb på den politiske dagsorden, og mange har taget strategien til sig, der blev indført i 1995 under topmødet Beijing Platform for Action med begrundelsen: "Governments and other actors should promote an active and visible policy of mainstreaming a gender perspective in all policies and programmes so that before decisions are taken, an analysis is made of the effects on women and men, respectively." (UN, 1995: 68).

COP25

Mexico blev på FN's klimatopmøde COP25 i Madrid i december 2019 rost af feministiske klimaaktivister for at fremhæve ligestilling mellem kønnene som en selvfølge i enhver aftale om klimaforandringer.

"Mexico er simpelthen et af de få lande, der kommer til bordet med ligestilling og menneskerettigheder som centrale temaer. Mange andre hævder, at det er en prioritet for dem, men Mexico viste virkelig styrke i ikke at forhandle disse principper i processen, der ofte reducerer dem til laveste fællesnævner," sagde Bridget Burns, klimaaktivist og adm. direktør for WEDO (Women's Environment and Development Organization).

Mexicos forhandlere sikrede, at feministiske klimaaktivister fik plads ved bordet og ledede en proces, der udviklede sig til *Gender Action Plan*.

KULTUR

EN VERDEN UNDER VAND

BØRNEBOG I bogen **'Fiskepigen'** har vandet oversvømmet næsten alt. I et hus på en bakketop venter to børn på, at deres far og mor skal komme hjem. Mens en storm raser, og vandet fortsat stiger, holder pigen modet oppe hos både sig selv og sin lillebror ved at fortælle om **Fiskepigen**, der er bedste ven med alle havets dyr og fisk. Forfatter og illustratør **Søren Jessen** fortæller samtidig om en oversvømmet verden via billeder: Fisk, der svømmer mellem træerne i en skov, oversvømmede metrostationer og store fiskestimer foran rådhuset i Aarhus. Bogen henvender sig til læsere i alderen 11-13 år.

Gyldendal

TEATERFORESTILLING OM GRETA THUNBERG

TEATER
Greta Thunberg og unge verden over har skabt en global bevægelse, som har

forandret mange menneskers syn på klimaforandringer og behovet for handling. **Avenyt's** forestilling **'Mit navn er Greta'** handler om personen, ikonet og et ungdomsoprør. "At undersøge et levende ikon, der på under et år næsten har fået status som en af de store profeter, finder jeg vildt interessant. Hvad gør det ved et menneske? Og hvilke psykiske konflikter indebærer det at have verdens øjne rettet mod sig? Hvorfor har verden brug for ikoner for at samle sig, og hvorfor er det et ungt menneske på 15 år, der kan tale så direkte til os og vores samvittighed?" siger instruktøren **Emil Rostrop**. Teaterstykket har premiere torsdag den 7. januar 2021.

Teaterbilletter

GRØN MADOASE I JERNBANEBYEN

STED En fusion mellem det urbane og landlige. Et farmers marked i storbyen. Et grønt rum for sanselige og bæredygtige projekter. Stedet og projektet, som går under navnet **BaneGarden**, er mange ting på en gang. Det ligger i DSB's tidligere baneterræn ved Dybbølsbro i København. Midt mellem træer og buske ligger her en gårdbutik med lokale økologiske fødevarer, spisehus, kulturlade og plads til events og andre grønne projekter. Undervejs er DSB's gamle togværksteder og lagerhaller blevet restaureret, og i september slog stedet 'dørene' op:

Banegaarden.com

KLIMAREJSE

BOG Hvis vi bruger bare en smule af den samme handlekraft, som vi netop har set i forbindelse med coronakrisen, kan vi bremse den langt større trussel fra klimaforandringerne.

Det mener folkene bag bogen **'Hvis vi vil'**. En fotograf og to journalister fra mediet **Zetland** tager læserne med rundt i verden for at møde ildsjæle, teknologier og beslutningstagere, der er i gang med at bevise, at vi mennesker er i stand til at redde os fra os selv. Bogen ser nærmere på, hvordan vi kan skaffe os mad, tøj, husly,

energi, transport og i det hele taget gode liv uden at give kloden hedeslag. Den fortæller om barriererne og om, hvordan vi kan overkomme dem – og om, hvordan vi alle sammen kan spille en vigtig rolle i den store, grønne omstilling, som skal ske nu og her.

Gads Forlag

HÅB FOR MENNESKET OG NATUREN

PODCAST
Klima- og naturkrisen er udtryk for et etisk og åndeligt problem. Og hvis vi skal

kunne gøre noget ved det, skal vi skabe nye fortællinger om, hvad det gode menneskeliv er. Bioetiker **Mickey Gjerris** og vært **Alberte Clement Meldal** taler i otte afsnit med folk, der har bud på, hvordan vi skaber et nyt forhold til naturen. Her møder vi bl.a. en musiker, en aktivist, en forfatter og en naturterapeut og får deres syn på, hvordan det ser ud med det grønne håb.

DR P1

På udkig efter fremtidens mad

Den måde, vi producerer vores madvarer på, belaster klima og miljø massivt. Men rundt om i landet arbejder engagerede folk med at gøre vores fødevarer mere bæredygtige. Vi har været på ekspedition for at høre om planternes mange muligheder

AF ANNIKA LUND GADE

Der sker rigtig meget i Danmark i øjeblikket, når det kommer til at byde ind med løsninger for fremtidens fødevarer. Den globale fødevareproduktion er desværre kilde til mange problemer inden for miljø og klima. Landbruget udleder store mængder kvælstof og fosfor til vandmiljøet og drivhusgasser til atmosfæren. Derfor er mange nu på jagt efter alternative måder at producere fødevarer til den voksende globale befolkning.

I forbindelse med projektet 'Nordisk Mad i Forandring' besøger min kollega og jeg forskellige virksomheder under en todages ekspedition. Her får vi et indblik i forskellige bud på, hvordan man kan producere mere bæredygtige fødevarer.

KLØVERGRÆS KAN SKUBBE SOJAEN UD

Mellem Holstebro og Struer i Vestjylland ligger herregården Ausumgaard, der ejes af Kristian og Maria Lundgaard-Karlshøj. På gården er der i alt 700 hektar økologisk planteavl, der især består af frøgræs, korn, raps, hestebønner og kløvergræs.

Kristian Lundgaard-Karlshøj er meget optaget af bæredygtighed – økonomisk, social og miljømæssig.

"Hvad vil vi kæmpe for hver dag? Vi vil muliggøre, at næste generation har lyst til og kan videreføre vores arbejde. Eftertiden skal have samme muligheder som os, så vi skal passe på. Det skal være både økonomisk og miljømæssigt bæredygtigt," siger han.

På gården er der altid nye projekter i gang med fokus på bæredygtighed, f.eks. i øjeblikket en mindre produktion af melorme. Det var også tanker om miljømæssig bæredygtighed, der fik Kristian Lundgaard-Karlshøj til at etablere et biogasanlæg på gården tilbage i 2017. Biogassen opgraderes på gården og sendes efterfølgende ud i det lokale naturgasnet. Der produceres gas på gården til at opvarme, hvad der svarer til 2000 husstande.

Det nyeste projekt i rækken handler om græsprotein. En idé, der kan være med til at løfte landbruget væk fra

dets afhængighed af sojafoder. I 2020 er der på gården ved at blive etableret det første bioraffineringsanlæg til græsprotein i Danmark. Det sker i samarbejde med Vestjyllands Andel, der har ansvaret for at få det økologiske græsprotein ud på markedet.

Græs kan i udgangspunktet kun fordøjes af flerarmede dyr som køer og får. Men ved at udskille græsproteinet via et raffineringsanlæg bliver det muligt at fodre det til enmavede dyr såsom kyllinger og svin – og på sigt måske endda mennesker. Tanken er, at bioraffinering af græs i Danmark kan erstatte en god del af sojaimporten til foder. Samtidig har produktionen af kløvergræs, som græsproteinet udvindes af, mange miljømæssige fordele. Kløvergræs optager mere CO₂ end fx korn. Og så er det kvælstoffikserende, dvs. at planterne kan bruge kvælstof fra luften. Derfor dyrkes der som regel kløvergræs i den økologiske planteavl, hvor man ikke kan bruge kunstgødning, for at komplementere husdyrgødning, der ikke altid er let tilgængelig – især for planteavlere. Endelig er kløvergræs meget resistent over for ukrudt. Efter at have haft kløvergræs på en mark vil man opleve meget mindre ukrudt i den efterfølgende afgrøde.

Kristian Lundgaard-Karlshøj er ganske tilfreds med de sidste par års udvikling.

"Jeg er på jagt efter, hvad landbruget skal lave fremadrettet – vores eksistensberettigelse. Vi skal lave noget, vi kan leve af, og deraf kommer min interesse for bæredygtigt producerede alternative proteiner som insekter og græsprotein," siger han og tilføjer, at han håber, græsproteinanlægget på Ausumgaard kan blive en kilde til inspiration for andre landmænd, så der kan blive flere gårdanlæg til bioraffinering af græs rundt om i Danmark.

GRÆSMÆLK FRA FÆRRE KØER TIL FLERE MENNESKER

Vi forlader Ausumgaard og begiver os mod nordøst, til Farsø, der ligger lige øst for Limfjorden. Vi har fået

anvisninger om, hvilken af de to indkørsler vi skal tage, da der går køer og græsser på den ene. Heldigvis ikke den, vi ender med at køre op ad. Vi mødes af en smilende mand i gummistøvler. Det er ejeren af gården Hvanstrup, Torsten Wetche, der netop er kommet med færgen over Limfjorden fra Thise Mejeri, hvor han sidder som næstformand for bestyrelsen. Efter en kop kaffe at styrke os på begiver vi os ud på den lovede markvandring på Torsten Wetches gård.

Torsten Wetche producerer græsmælk for Thise Mejeri. Du kender måske den grønne mælkekarton fra butikkerne. Græsmælk kommer fra køer, der udelukkende fodres med græs. Det er ualmindeligt, da man som regel komplementerer græsset med en hel del kraftfoder. Gården er økologisk og har været det siden 1997. Køerne går ude på græs det meste af året og fodres med græs på stald om vinteren. Hvanstrup er helt selvforsynende med foder.

Torsten Wetche har været med til at udvikle græsmælkskonceptet, der ud over at være økologisk også indeholder krav om 40 procent mere plads til dyrene, samt at der ud over mælkeproduktionen og foderproduktion skal være planteavl til menneskemad på gården. Hvis Hvanstrup blev drevet som et specialiseret økologisk malkebrug, kunne der produceres mælk og kød til, hvad der energimæssigt svarer til 1.200 menneskers årlige behov. Ved at reducere foderarealet og dermed antallet af malkekøer fra 250 til omkring 120 kan Torsten Wetche i stedet producere føde til 3.500 menneskers årlige behov ved også at dyrke grøntsager på det resterende areal. Samtidig har Torsten fået lavet to klimahandleplaner, da han arbejder aktivt for at sænke klimaaftrykket på gården, selv om det allerede ligger lavt. Græsprøduktion optager nemlig meget CO₂.

”Vi har valgt økologien. Og her er det smart at have kløvergræs på omkring 20-30 procent af arealet, for det giver et sundt sædskifte. Og efter min mening er den bedste og mest naturlige måde at udnytte kløvergræsset at lade køerne æde det. Jeg ser koen som det mest klimavenlige husdyr, hvis den kun spiser græs, der især kommer fra vedvarende engarealer, hvor der ikke ellers er nogen fødevarerproduktion,” siger Torsten Wetche og fortsætter:

”Som landmand har man jorden til låns. Hvanstrup er en slægtsgård, og jeg har stor glæde af den skov, min oldefar har plantet. Jeg har også plantet skov og prøver på at passe på jorden og naturen, så jeg kan give det videre i god stand.”

Det har regnet det meste af dagen, men idet vi begiver os af sted på vores vandring, byder solen frem. Vi går langs markerne og kommer ind på engarealerne, hvor der går unge kreaturer og græsser mellem træer. Da vi kommer til en lille bæk, byder Torsten Wetche os på et glas vand fra bækken. Jeg er noget overrasket, da jeg ved, man ikke drikker overfladevand i Danmark. Men her har været økologisk landbrug i så mange år, og vandet er rent og forfriskende. Da vi begiver os tilbage mod gården forbi de tyggende malkekøer på græsmarken, kigger de nysgerrigt efter os. Her er fredeligt, og jeg forlader gården med en følelse af ro. Hvanstrup er et godt bud på en mere bæredygtig mælkeproduktion, der foregår i samspil med naturen.

HANEGAL-FOLK BAG NYT ØKOLOGISK PLANTEPROTEIN

Efter en overnatning ved Bjerringbro begiver vi os nu sydpå til Hedensted, der ligger i Østjylland mellem Horsens og Vejle. Her ligger den helt nystartede virksomhed Organic Plant Protein. Fra motorvejen lægger man nemt mærke til bygningen med de store bogstaver. Her har stifterne af Hanegal, Ulrich Kern-Hansen og Fie Graugaard, nu startet en fabrik til at lave økologiske, teksturerede planteproteiner baseret på ærter og hestebønner. Vi mødes af Ulrich Kern-Hansen, der giver os en rundvisning i produktionshallen. Bagefter bliver vi budt på både snacks, ‘kylling’ i karry og plantebøf lavet af de proteiner, der produceres på fabrikken.

Parret bag virksomheden har gennem årtier været kendt som drivkræfter inden for udviklingen af økologien og især økologisk svineproduktion i Danmark. De havde egentlig besluttet sig for at gå på pension og havde solgt størstedelen af deres andel af Hanegal. Men det endte med, at pensionsplanerne blev parkeret, og at pengene fra salget i stedet gik til at starte ny virksomhed. Idéen til at producere teksturerede planteproteiner opstod, da det viste sig umuligt at købe økologiske teksturerede planteproteiner til Hanegals plantebaserede produkter. Derfor indledte de et samarbejde med forskere fra Teknologisk Institut om at producere økologiske, teksturerede planteproteiner.

”Mange har undret sig over, at vi har begivet os i kast med denne nye virksomhed, efter at vi har solgt størstedelen af vores andel i Hanegal. Men hvorfor er vi her? At nyde livet er jo netop at leve et liv, man synes giver mening,” siger Ulrich Kern-Hansen og fortsætter:

”Det er en fantastisk mulighed for at reducere kødforbruget, og det er realistisk både økonomisk og landbrugsfagligt. Med ærter og hestebønner får man et billigere protein, og CO₂-regnestykket falder klart ud til fordel for det plantebaserede. Jeg ser det også som løsningen på at brødføde en stigende befolkning. Og samtidig er økologien så med til at sikre et landbrug, der ikke forurener vores grundvand og smadrer biodiversiteten, og som ikke udpiner jorden med kunstgødning, pesticider og ensidig drift.”

Ud over at være økologisk er det parrets plan, at råvarerne skal produceres i Danmark for at støtte dansk, økologisk landbrug. I øjeblikket produceres der ikke nok bælgrugter i Danmark i den kvalitet, som er nødvendig for Organic Plant Protein, da produktionen i Danmark er tiltænkt foder. Men danske landmænd har vist stor interesse for at producere bælgrugter til fabrikken, så det burde snart være muligt.

Den store opmærksomhed, som parret oplever på de store fødevareremesser, har resulteret i, at de har fremrykket en udvidelse af fabrikken. De forventer især at sælge planteproteinet til forarbejdningsvirksomheder som Hanegal og at eksportere størstedelen af produktionen. Det bliver også muligt at købe produktet i danske og udenlandske supermarkeder i løbet af efteråret under virksomhedens eget brand PlantMate eller andre labels.

Hos Torsten Wetche på slægtsgården Hvanstrup hører vi mere om græsmælkskonceptet, som han selv har været med til at udvikle.

Mange er ved at undersøge, hvordan vi skaber mere bæredygtige fødevarer. Her er vi på besøg i Hedensted hos den nystartede virksomhed Organic Plant Protein, der producerer økologisk tekstureret planteprotein af ærter og hestebønner.

DET SKAL VÆRE NEMT AT VÆLGE ET PLANTEBASERET ALTERNATIV

På vores sidste stop i Vejen i Sønderjylland mødes vi med Henrik Lund, der er administrerende direktør i Naturli' Foods. Virksomheden har produceret plantedrikke siden 1980'erne, men har i dag et bredt sortiment af plantebaserede produkter inden for mejeri, kødalternativer, pålæg og snacks. De mest kendte ud over plantedrikkene er nok Naturli' Hakket og Smørbar. Mange husker måske debatten tilbage i 2017, da Naturli' lancerede Hakket, der som det første kødalternativ fik plads i køledisken ved siden af hakket oksekød.

Henrik fortæller entusiastisk om virksomhedens udvikling fra at være en lille dansk virksomhed uden nævneværdig eksport til i dag, hvor virksomheden eksporterer til 16 lande og er vokset med 30-35 procent om året de sidste fem år.

"Vi havde aldrig drømt om, at vi skulle være en eksportvirksomhed. Det kom nærmest *over-night*, efter at Danmark var gået helt amok, da vi lancerede Naturli's plantefars i december 2017. I dag er vi på 16 markeder," siger Henrik Lund.

Hans begejstring er forståelig. For der er sket store ændringer i både i Danmark og Europa, hvor salget af plantebaserede produkter vokser. Både plantedrik og plantefars udgør nu fire-fem procent af det danske marked for henholdsvis mælk og hakket oksekød.

For Naturli' handler det om at lancere nye produkter, der gør det nemt for helt almindelige danskere at vælge et plantebaseret alternativ uden at gå på kompromis med smag eller kvalitet. F.eks. blev Smørbar udviklet på opfordring af virksomhedens følgere på de sociale medier, der efterspurgte et alternativ til smør baseret på komælk.

"Vi skal være *first movers*. Det giver værdi for både omverdenen og vores virksomhed, så vi har råd til at fortsætte innovationen. Vi prøver at gå forrest og skabe fødevarerevolutionen, det er vores opgave," siger Henrik Lund.

'Spis planter – der er ingen planet B' er et af Naturli's mottoer, der har fokus på bæredygtighed, klimaaftryk, og at deres produkter skal være *clean label*, altså produkter med så få ingredienser som muligt, der samtidig er af god kvalitet og sunde. Naturli' klimamærker mange af deres produkter og finder deres råvarer så lokalt som muligt. Derfor er Naturli's kødalternativer ikke længere baseret på nordamerikansk soja, men på bælgfrugter fra Danmark og Baltikum.

Henrik Lund byder os på en isvaffel fra Naturli's plante-baserede ismejeri i Thy, og som de andre smagsprøver, vi har fået på vores ekspedition i denne omgang, smager den rigtig godt.

Jeg er ikke i tvivl om, at disse produkter vil kunne konkurrere med de traditionelle madvarer i kølediskene. Virksomhederne her har hver deres unikke bud på en mere bæredygtig, dansk fødevarereproduktion, og de har sammen med mange andre en rolle at spille, hvis vi skal gøre os håb om at omstille den danske fødevarereproduktion, så der ikke lægges mere pres på jordens ressourcer, end den kan holde til. Der er en udvikling i gang i Danmark. Men vil landbruget og fødevarereindustrien formå at tage de nye produktionsformer til sig som mere end en nicheproduktion? Det vil fremtiden vise. ■

Annika Lund Gade er projektmedarbejder hos Rådet for Grøn Omstilling

RÅDET FOR GRØN OMSTILLING

NORDISK MAD I FORANDRING

Færre dyr er fremtiden for et bæredygtigt dansk landbrug, der i langt større grad skal producere afgrøder til menneskemad end foder til dyr. I projektet 'Nordisk Mad i Forandring' ser vi sammen med svenske og finske partnere nærmere på, hvordan en omstilling til en mere plantebaseret fødevarereproduktion i Norden kan bidrage positivt til at sænke landbrugets aftryk på klima og miljø og samtidig bidrage til økonomisk vækst og flere job. Vi formidler om situationen i de tre lande, laver analyser, samarbejder med eksperter og præsenterer konkrete eksempler på plantebaseret landbrugsproduktion. Projektet er finansieret af Nordisk Ministerråd.

Forbundet til jorden og hinanden i kampen for klimaet

Med en klimaretssag har en gruppe mennesker fundet hinanden på tværs af landegrænser, sprog og kultur i en fælles kamp for fremtiden

AF FOLKENE BAG KLIMARETSSAGEN PEOPLE'S CLIMATE CASE

Frygt og håb. Disse modsatrettede følelser er konstant til stede, når vi tænker på fremtiden, men de gav os også styrken til at gøre noget, som ikke er blevet gjort før.

Vi, der skriver denne tekst, har noget afgørende til fælles: Vores levevis er forbundet til jorden og naturen og er derfor sårbar over for klimaforandringer. Vores politiske ledere og regeringer forstår stadig ikke, hvor meget det haster. Deres klimaindsats er ikke tilstrækkelig til at kunne sikre vores fundamentale rettigheder til liv og sikkert miljø, opretholde vores levebrød og skabe en fremtid for vores børn. Vi har derfor valgt at lægge sag an mod EU med klimaretssagen People's Climate Case, som en sidste udvej.

MISTER VORES LEVEBRØD

Det arktiske område er særligt sårbart, da temperaturstigningen sker to til tre gange hurtigere end det globale gennemsnit. Jeg, Sanna Vannar, er rensdyrhyrde fra den svenske del af Sápmi. Min familie og andre samiske rensdyrhyrdesamfund har allerede mistet mange rensdyr på grund af klimaforandringer med flere og flere skovbrande, tørke og ændret nedbør om vinteren. Som samisk folk er vi afhængige af vores oprindelige viden og praksis, som nu er truet. Og ændringerne i Arktis vil påvirke vejrforholdene i Europa og andre steder.

I Tyskland har vi, Recktenwald-familien, boet på øen Langeog i Nordsøen i fire generationer. Vores familie byggede et hotel og en restaurant fra bunden, som nu er truet af stigende vandstand, storme og erosion af klitterne.

I Fiji, langt fra Europa, er vi ved at forberede vores samfund på at skulle genbosættes, når havets overflade stiger. Jeg, Petero Qaloibao, og min familie kan se, at

øens koraller allerede er ved at dø, og fisk og fugle har forladt os – et stort tab af vores omfattende økosystem og biodiversitet.

I Portugal, Frankrig og Italien er vi, Alfredo Sendim, Ildebrando Conceição, Armando Carvalho, Joaquim Caixeiro, Maurice Feshet, Giorgio Elter og vores familier landmænd og biavlere. Det ustabile klima med temperaturstigninger og tørke gør det vanskeligt at fortsætte vores respektive måder at drive landbrug på.

I Kenya lider vi, Guyo-familien, enormt under manglen på vand. Det påvirker vores børns helbred og forhindrer, at vi kan fortsætte med at holde husdyr. Vi kan blive tvunget til at opgive dette levebrød, der går tilbage i generationer, men vi tilbydes intet alternativ.

I Karpaterbjergene i Rumænien risikerer vi, Vlad-familien, at miste vores gård og husdyr på grund af stigende temperaturer, tørke og mangel på vand. Vi har flyttet dyrene højere og højere op i bjergene for at få en mere fugtig vegetation, men nu har vi nået toppen.

GAMMEL RETSPRAKSIS

EU-Domstolens første instans afviste sagen i 2019 med argumentet, at eftersom klimaforandringer påvirker alle, er vi ikke individuelt berørt og har derfor ingen ret til at lægge sag an. Denne betingelse for adgang til domstolen er baseret på gammel retspraksis fra begyndelsen af 1960'erne, dvs. før vi stod over for de ødelæggende klimaforandringer. Situationen er i dag en helt anden, og vi har anket sagen.

Kampen for overlevelse kan føles ensom hjemme i vores landsbyer, på vores gårde og forfædres jord. Men med klimaretssagen er vi alle blevet bragt sammen. Vi har mødt hinanden, lyttet og lært, hvordan klimaforandringer påvirker folks liv. Vi taler om klimaet med vores naboer og andre lokale samfund. Ordet spreder sig, bevægelsen vokser og nye klimaretssager opstår. Medierne besøger os og skriver om, hvor meget det haster. Vi har fået en stemme i den europæiske klimadebat og mødt vores valgte politikere. De unge har demonstreret verden over, og der er afgivet politiske løfter. Det giver håb.

Coronakrisen har vist os, at vi er globalt forbundet og hvor skrøbeligt systemet er. Genopretningen af økonomien og samfundet skal derfor også fokusere på at beskytte klimaet og vores fælles klode. Vi skal kæmpe for en verden, hvor vores grundlæggende rettigheder og klimaretfærdighed er en prioritet. Sammen kan vi skabe forandring. ■

KLIMARETSSAGEN
PEOPLE'S CLIMATE
CASE

Ti familier og den samiske ungdomsorganisation Sáminuorra lagde i 2018 sag an mod EU-Rådet og Europa-Parlamentet ved EU-Domstolen. Her anklager de EU for, at den førte klimapolitik ikke sikrer beskyttelse af borgerne og deres fundamentale rettigheder, og derfor skal EU øge dets klimamål. Anklagerne er hyrder, landmænd og hotelejere, hvis levebrød er påvirket af klimaforandringer.

Første instans ved EU-Domstolen afviste sagen i 2019, hvorefter familierne ankede ved højeste instans. De ventte i skrivende stund på en afgørelse.

Læs mere på:
rgo.dk/projekt/folkets-klimaretssag og

peoplesclimatecase.caneurope.org

Folkene bag klimaretssagen:

Sanna Vannar er forkinde for Sáminuorra, Sápmi/Sverige (på vegne af den samiske ungdom). Maurice and Renaud Feschet er landmænd, Frankrig. Maïke and Michael Recktenwald er hotel- og restaurantejere, Tyskland. Vlad Petru er landmand og hyrde, Rumænien. Armando Carvalho er skovejer, Portugal. Alfredo Sendim er landmand, Portugal. Ildebrando Conceição er biavler, Portugal. Joaquim Caixeiro er landmand, Portugal. Giorgio Elter er landmand og hotelejer, Italien. Roba Guyo, er gedehyrde, Kenya. Petero Qaloibao er landmand, Fiji.

Mikroplastik på kunstgræsbaner skal have det røde kort

AF LONE MIKKELSEN

Det er så hyggeligt at bo lige op ad en fodboldbane. Det giver minder fra min barndom og ungdom, hvor jeg selv var en meget ivrig fodboldspiller. Det er lyden af glade børn og unge, der stæser rundt i forsøget på at erobre bolden. Røde kinder, en masse frisk luft og samvær med gode venner – og det kan endda lade sig gøre året rundt. Det lyder alt sammen skønt, men der er desværre skår i glæden. For det er en kunstgræsbane, jeg bor op ad, og underlaget på disse baner består af en hel masse små sorte gummikugler, som man kan se overalt i nærmiljøet. Jeg tror ikke engang, man behøver at arbejde med plastikforurening, som jeg gør, for at kunne se, at dette er helt galt. Gummikuglerne er seriøst overalt. På stisystemet omkring banerne, i de snemænd, områdets unger laver om vinteren, i min kælder og i munden på mine børn.

Mine børn er for små til at gå til fodbold, men vi går tit over på banen for at lege. De elsker at løbe rundt og sparke til en bold, og så elsker den store at tygge fodboldlakrids. Det kalder han de små sorte gummikugler, som jeg selvfølgelig straks får ham til at spytte ud. For det er meget langt fra at være lakrids. Det er derimod gamle udtjente bildæk.

AFFALDSPROBLEM ENDER PÅ FODBOLDBANER

Gummikuglerne på kunstgræsbaner bliver til, ved at man finder gamle bildæk til bittesmå stykker. Materialet falder ind under kategorien mikroplastik, som er et af vores store miljøproblemer. Genanvendelsesbranchen, der arbejder gamle bildæk, argumenterer for, at de løser et affaldsproblem, for hvad skal vi ellers stille op med de udtjente bildæk? Men i bedste fald udskyder de rent faktisk affaldsproblemet, og i værste fald finder de affaldsproblemet

og spreder det for alle vinde, hvorefter det er umuligt at rydde det op. Jeg ved heller ikke, hvad man skal stille op med udtjente bildæk, men det må trods alt være branchens ansvar at kunne håndtere det produkt, de sender på markedet og tjener penge på, også når det bliver til affald. Og at sprede det på kunstgræsbaner er i hvert fald ikke løsningen.

I dag er der over 350 kunstgræsbaner til 11-mands-fodbold i Danmark og desuden et stort antal 7-mandsbaner samt de såkaldte multibaner. Undersøgelser af det omkringliggende miljø peger i stadig højere grad på, at der udvaskes skadelige kemikalier fra banerne, ligesom der spredes mikroplastik i miljøet. Erfaringer fra Norge viser, at der udledes helt op til 1,9 tons mikroplastik per år, og dette er vel at mærke per bane. Bildæk består bl.a. af de såkaldte PAH'er, som er en gruppe af stoffer, der er meget sundhedsskadelige, herunder kræftfremkaldende, samt en række tungmetaller. Ingen af disse stoffer har jeg lyst til, at mine eller andres børn udsættes for.

FORBUDT I KOSMETIK

Danmark har et forbud mod at tilsætte mikroplastik til kosmetik og plejeprodukter, og her er udledningen til miljøet estimeret til at være langt mindre, end den er ved kunstgræsbaner. Set i det lys virker det absurd, at anvendelsen af mikroplastik på kunstgræsbaner stadig er lovlig, når udledningen her er meget større. Og så findes der endda mere miljøvenlige alternativer at fylde på banerne, såsom kork eller grus.

Det Europæiske Kemikalieagentur (ECHA) har fremlagt et forslag om et totalforbud mod tilsat mikroplastik på kunstgræsbaner, herunder de små sorte gummikugler. Dette blev tidligere på året bakket op af deres ekspertudvalg for risikovurdering, og vi er således et

stort skridt nærmere et faktisk forbud. Dette er bestemt en meget glædelig nyhed. Processerne i EU er dog langstrakte, hvilket får min begejstring til at blegne en anelse. Der er udsigt til en seksårig overgangsperiode, hvorefter fyldstof af mikroplastik bliver forbudt. Det er lang tid. Der er gode alternativer på markedet allerede, og flere er ikke dyrere end mikroplast-udgaverne. Så det er simpelthen en fejltagtig hensyntagen til industri, kommuner og baneejere, som desværre bliver på bekostning af miljøet og spillernes sundhed.

KRÆFTFREMKALDENDE STOF PÅ BANERNE

Men kan det nu også være så slemt at anvende disse gummikugler? Det har jo været tilladt i mange år, og man ved jo, at børn og unge bruger banerne og kommer i kontakt med gummiet. Mit svar er simpelt: Ja, det er slemt – både for miljø og sundhed.

Ud over den åbenlyse miljøforurening, som gummikuglerne medfører, så er flere af PAH'erne, som tidligere skrevet, kræftfremkaldende. EU's Videnskabelige Komite for Fødevarer (SCF) anbefaler, at indholdet af PAH i fødevarer ikke bør kunne måles. Hvis det findes i en målbar mængde, er fødevareren uacceptabel. Og grænseværdierne for PAH i legetøj og småbørnsudstyr er hhv. 1 og 0,5 mg/kg, hvilket prøver fra kunstgræsbaner, taget i forskningsmæssig sammenhæng, langt overskrider. Virksomheden Genan, som er den primære oparbejder af dæk i Danmark, oplyser, at man ved målinger på deres europæiske produktion af gummikuglerne typisk ligger på en koncentration mellem 8 og 12 mg PAH/kg. Hvorfor er disse høje niveauer af PAH tilladt i kunstgræsbaner, hvor børn typisk kan være i lige så tæt kontakt med materialet, som de er med legetøj, hvor grænseværdien er sat meget

Mange børn og unge spiller fodbold på kunstgræsbaner. Men banerne består af gamle findelte bildæk, der skader miljø og sundhed. Et forbud er på vej fra EU

Det må trods alt være branchens ansvar at kunne håndtere det produkt, de sender på markedet og tjener penge på, også når det bliver til affald. Og at sprede det på kunstgræsbaner er i hvertfald ikke løsningen

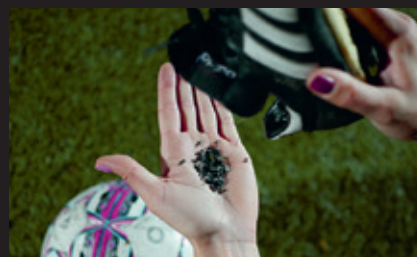
lavt? Særligt undres man, når man læser, hvad miljøstyrelsen skriver om PAH'er i legetøj og andre forbrugerprodukter; "Udvalgte PAH'er må ikke forekomme i varer til privat brug, der indeholder plast- eller gummibestanddele, der kommer i enten langvarig eller *gentagen kortvarig berøring med hud eller mundhule*."

Gentagen kortvarig berøring med hud og i nogle tilfælde også mundhule er jo netop det, der sker på en fodboldbane. Så hvorfor det ikke er underlagt en lignende lav grænseværdi, som f.eks. legetøj, det forstår jeg simpelthen ikke.

Kunstgræsbaner skal ikke forbydes. De er til stor glæde for børn og voksne. Men de skal konstrueres på en måde, hvor det kan dokumenteres, at de hverken skader vores sundhed eller miljø. Og derfor er der brug for et forbud nu og her mod bevidst tilsat mikroplastik. ■

Lone Mikkelsen er seniorrådgiver hos Rådet for Grøn Omstilling.

NY RAPPORT: UNDGÅ FYLDSTOF, ELLER BRUG SAND OG KORK

EU forbyder efter alt at dømme gummigranulat som fyldstof på kunstgræsbaner inden for de næste seks år. Men hvad kan man så gøre ved banerne? Det har et nyt studie, lavet af forskere fra DTU og RUC, nogle bud på.

Man lægger typisk gummikugler lavet af bildæk på kunstgræsbaner for at give støtte til græsstråene og blødhed og affjedring til underlaget, så det bliver behageligt at bevæge sig på. Men det kan gøres på andre måder. Studiet anbefaler, at man vælger fyldstofmateriale alt efter, hvilken banekvalitet der er behov for. Det mest bæredygtige valg er non-infill-baner, som er konstrueret uden løst fyldstofmateriale. Skal der spilles divisionsfodbold på banerne, eller er de til professionelt niveau, så opfylder denne løsning muligvis ikke kvalitetskravene. Men så kan man bruge hhv. sand og kork i stedet for.

For alle baner gælder, at man skal etablere dræning og afløb til kloak samt membran under drænrørene. Og så skal man følge Danmarks Idrætsforbund og Miljøstyrelsens vejledninger om kunstgræsbaner mht. bl.a. planlægning, drift og affaldshåndtering.

Find rapporten om alternativer til gummigranulater på kunstgræsbaner på rgo.dk

”

I dag bør hver eneste bygning, der rives ned for at gøre plads til nyt, faktisk opfattes som et problem, og hver eneste bygning, vi kan redde fra nedrivning, som en kæmpe sejr

AF LARS KØHLER

Det bør, hvis man ser sig bare lidt omkring, når man bevæger sig rundt i Danmark, ikke komme som den store overraskelse. Der bygges. Og der bygges i et nærmest hæsblesende tempo. I de store byer sker det primært grundet den hastigt voksende demografiske udvikling. Den danske befolkning vokser, og danskerne flytter i store tal ind til byerne. F.eks. vokser København med ca. 1.000 nye borgere hver eneste måned året rundt, år efter år. Og det kræver boliger. Mange boliger.

Mange af disse boliger bygges på grunde, hvor der i forvejen stod ældre bygninger. Ældre og ofte ganske velfungerende bygninger rives altså ned for at gøre plads til nyt. Det har tidligere kun været opfattet som et problem, hvis det var bygninger af en vis bymæssig og arkitektonisk værdi, der måtte lade livet for fremskridtet. Men i dag bør hver eneste bygning, der rives ned for at gøre plads til nyt, faktisk opfattes som et problem, og hver eneste bygning, vi kan redde fra nedrivning, som en kæmpe sejr.

BYGNINGER BELASTER KLIMAET

Vi står i ualmindelige tider, over for ualmindelige problemer. En galoperende klimakrise, der kræver, at vi bliver nødt til at genoverveje det, vi førhen opfattede som det mest naturlige i verden. Heriblandt vores trang til at rive ned for at bygge nyt.

Der ligger nemlig en enorm klimapåvirkning i vores bygningers materialer. Faktisk udgør de udledninger, der sker ved udvinding, bearbejdning og transport af vores byggematerialer, det, der kaldes den indlejrede CO₂, hele 11 procent af verdens samlede udledninger. Det er et problem, vi ikke har haft fokus på før nu. Nok mest

fordi udvinding og forarbejdning som oftest sker så langt fra selve byggeriet, at vi ikke har været bevidste om den medførte forurening og CO₂-udledning. Men også fordi vi simpelthen ikke har haft tallene til at understøtte og fordre et ændret fokus. Men det har vi nu.

Nye beregninger fra Statens Byggeforsknings Institut (SBI) og Aalborg Universitet (AAU) viser nemlig, at helt op til 85 procent af en bygningens samlede klimapåvirkning, over den forventede 80-årige levetid, faktisk sker, før bygherren modtager nøglen og flytter ind – altså pga. materialernes indlejrede CO₂.

Det er voldsomme tal, der bør få byggebranchen til at stoppe op og vende alt på hovedet. Hidtil har vi nemlig kun opfattet bæredygtighed i byggeriet som lig energi-effektivitet. Disse tal viser os et ganske andet billede. Og den markante trang i samfundet til at rive ned og bygge nyt viser, at der stadig er lang vej endnu, før denne ændrede bevidsthed bundfælder sig.

Rambøll har for en kunde lavet en casestudy, hvor de har sammenlignet to scenarier. Et scenarie, hvor den gamle bygning blev revet ned, og en helt ny bygning blev bygget op, der opfyldte kundens behov. Og et scenarie, hvor den gamle bygningens bærende struktur blev bevaret, og bygningen blev transformeret til at opfylde kundens behov. Og resultatet var rystende. Det viste sig nemlig, at der ved at rive ned og bygge nyt var hele 56 gange højere klimapåvirkning end ved at transformere den gamle bygning.

Det er selvfølgelig tal fra et meget specifikt projekt, men det tegner alligevel et krystalkart billede af, hvorfor hver eneste ældre bygning, vi kan forhindre bliver revet ned, for at der kan bygges nyt, bør ses som en kæmpe sejr for os alle.

Bevar vores bygninger som værn mod klimakrisen

Vores trang til at rive gamle bygninger ned for at bygge nyt er i den grad med til at forværre klimakrisen. Vi skal i stedet genbruge, renovere og transformere vores ældre bygninger

VILLAER RIVES NED

Jyllands-Posten lavede i september en undersøgelse, hvor de ringede rundt til kommunerne. Og kommunerne fortalte samstemmigt, at det at rive ned og bygge nyt faktisk er et stigende problem, også ude i villakvartererne. Faktisk er det sket hele 10.000 gange over de sidste 10 år, at en ældre villa er blevet jævnet med jorden, blot for at der kunne bygges en ny på samme grund.

Selvfølgelig er der situationer, hvor det at rive ned er nødvendigt og kan retfærdiggøres. Hvor den gamle bygning simpelthen ikke står til at redde. Men grundlæggende er det en trist tendens, som stammer fra vores mangeårige brug og smid væk-kultur, der nu også har spredt sig til vores bygninger. Vi snakker om genbrug af vores plastikposer, men kører samtidigt lystigt en bulldozer gennem vores aldrende bygninger, blot for at kunne tilfredsstille vores egne perfekte husdrømme. Og dette medfører, ud over en langsomt udvandet bygningsarv, altså en accelererende forværring af den klimakrise, der truer vores børns fremtid.

Løsningen hedder genbrug af vores bygninger. Vi skal genbruge, renovere, og vi skal transformere vores ældre bygninger. Vi skal lære igen at værdsætte den eksisterende bygningsmasse. Ikke kun for de æstetiske og historiske kvaliteter, men også som det utrolig vigtige værn mod klimaforandringerne, den er. Vi skal til at se muligheder i det eksisterende.

UDNYT BYERNES TOMME TAGRUM

Et godt eksempel på grøn transformation, som er et skridt i den rigtige retning, er udnyttelsen af byernes tomme tagrum til nye spændende og eksklusive tagboliger. I 2017 viste en undersøgelse fra DTU, at der alene i København kan etableres boliger til ca. 22.000

københavnere under tagene. Det vil sige, at der kan etableres ca. 10.000 nye tidssvarende lejligheder, der ikke kræver ny infrastruktur, nye kloakker, nye elføringer eller nye parkeringspladser. Hvor fundamentet og taget jo stort set allerede er på plads. Altså lejligheder, der kan opføres med en brøkdel af den klimapåvirkning, som nybyggede betonbyggerier i f.eks. Nordhavn har. Og boliger, som yderligere kan fortætte vores byer, styrke det nære bymiljø og samtidigt kan betale for en vedligeholdelse og f.eks. energieffektivisering af de underliggende ældre bygninger.

Vi har alle et ansvar. Og vi skal derfor alle til at overveje de ting, vi i dag kalder vaner, og de ting, vi bare 'gør'. Transportvaner, ferievaner, spisevaner, forbrugsvaner og ikke mindst vores drømme om typehus, ligusterhæk og friseret græsplæne. Alt skal genovervejes. For hvor naturlige disse vaner og behov end kan føles, så har de, som det kan ses, potentielt katastrofale konsekvenser for fremtiden. Og hvor brændende husdrømmen end måtte være, så ønsker ingen vel at bygge denne drøm på ryggen af vores børn. ■

Lars Køhler er seniorrådgiver hos Rådet for Grøn Omstilling

Vi snakker om genbrug af vores plastikposer, men kører samtidigt lystigt en bulldozer gennem vores aldrende bygninger, blot for at kunne tilfredsstille vores egne perfekte husdrømme

ILLUSTRATION: FREJA MARIE HEGELUND

GIV EN GRØN GAVE

Kender du én, der holder af klimaet og miljøet, og som du gerne vil give en meningsfuld gave? Så giv et stykke *grøn omstilling*

På rgo.dk/gaver kan du købe et års prøvemedlemskab, hvor modtageren samtidig får *Magasinet Grøn Omstilling*. Magasinet tager fat i tidens vigtige emner inden for klima og miljø og giver perspektiv, dybde og inspiration.

Du kan også vælge at bidrage til den grønne omstilling ved at støtte med et valgfrit beløb.

Uanset hvad du vælger, sender vi et smukt støttebevis til dig eller modtageren af gaven.

Din støtte er helt afgørende for, at vi kan tale miljøet og klimaets sag og fremme den grønne omstilling.

Tak for, at du vil være med til at gøre en forskel.

Claus Ekman,
Direktør, Rådet for Grøn Omstilling